

TIBOR MOLNAR

DELOVANJE SENČANSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA U OKTOBRU 1944. GODINE

UVERTIRA U PROMENU VLASTI

Ratne operacije Drugog svetskog rata su za Mađarsku definitivno uzele nepovoljan tok avgusta 1944. godine: nalet sovjetske Crvene armije slomio je otpor nemačko-rumunskih trupa. Iskoristivši to, po naređenju rumunskog kralja Mihaila uhapšen je maršal Antonesku. Rumunija se izdvojila iz nemačkog savezničkog sistema, objavila je rat nemačkom Rajhu i njegovim saveznicima. Sovjetske i rumunske trupe, koje su se sada zajedničke borile, ubrzo su stupile na tlo Mađarske.

Mađarsko vojno rukovodstvo je 5. septembra 1944. naredilo ofanzivne manevre, koji su imali cilj zauzeće i zatvaranje klisura južnih Karpata. Sa ovim su, međutim, već zakasnili: poletan napad Sovjeta ubrzo je naterao mađarske trupe na prelazak u defanzivu. Do početka oktobra, trupe 46. sovjetske armije dostigle su iz pravca Temišvara predratnu jugoslovensko-rumunsku garnicu i ubrzo su zauzele čitav Banat.¹

Na jesen 1944. na jugoslovenskom prostoru je već bilo jasno da neće biti povratka na stari društveni sistem: po završetku rata jugoslovenska država i društvo će pretrpeti korenite, revolucionarne promene. Glavni akteri promena su bili Komunistička partija Jugoslavije, Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, Jugoslovenska narodnooslobodilačka vojska i harizmatični Josip Broz Tito. Ovu odlučnost su garantovale i odluke privremenog parlamenta — poznatog kao AVNOJ — koje su donete 29. novembra 1943, a najvažnije su bile:

- detronizacija kralja i zabrana njegovog povratka u zemlju,
- osnivanje narodne vlade,
- borba do potpunog oslobađanja zemlje, a nakon rata
- izgradnja demokratske zemlje na federativnoj osnovi.²

Sovjetske trupe su 6. oktobra 1944. u širokom frontu od Titela do Segedina izbile na liniju Tise i kod Starog Bečeja su pokušale prelazak. Ali — pošto je u okolini jaka nemačka borbena grupa držala odbrambene položaje — njihov pokušaj je tada još bio osujećen. Sedmog oktobra Sovjeti su kod Ade pokušali prelazak, a taj pokušaj je bio uspešan. Ranjeni nemački i mađarski vojnici iz borbi kod Starog Bečeja i Ade dopremani su u senčansku bolnicu.³

Mađarske trupe koje su bile stacionirane u Senti povukle su se 8. oktobra 1944. u ranim jutarnjim satima, a iz mesne bolnice evakuisani su i pokretni ranjenici.

¹ MOLNAR TIBOR: Zenta és Magyararkanizsa község II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003. 62–63. str. (u daljem tekstu: MOLNAR II. Sr.)

² TIBOR MOLNAR: 135 godina senčanskog suda (1872–2007). Senta, 2007. 205. str. (u daljem tekstu: MOLNAR Sud)

³ MOLNAR II. Sr. 63. str.

Sovjetske trupe su u prepodnevrim časovima bez borbe umarširale u Sentu.⁴

PREUZIMANJE VLASTI: DELATNOST NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA OD 8. OKTOBRA 1944. DO ZAVOĐENJA VOJNE UPRAVE

U nedelju — 8. oktobra 1944. — još je izašao lokalni list „*Senčanske novine*”, čiji je uvodni članak nosio naslov: „*Otići? Ostati?*”. Nepoznati autor je agitovao da stanovništvo grada mađarske nacionalnosti ostane na svoj rodnoj grudi. Objavljeni ratni izveštaji su redom izveštavali o zaustavljenim i odbijenim sovjetskim napadima, ali je bilo obaveštenja i o zavođenju zabrane točenja alkoholnih pića, o zboru građana sa dozvolom za držanje oružja i o tome da će nastava u osnovnim školama početi tek 16. oktobra. Zanimljivost lista je da su ga štampari — u velikoj žurbi — štampali obrnuto, odnosno naglavce...⁵

Na osnovu uputstava koje je septembra 1944. izdao Glavni štab Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske i Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine, na oslobođenim teritorijama neodložno je trebalo formirati privremene narodnooslobodilačke odbore, kao jedine nosioce političke vlasti. Paralelno sa osnivanjem odbora, predvideli su formiranje naoružanih narodnih straža.⁶

Ulaskom Sovjeta još nije bilo rešeno ko će preuzeti upravljanje gradom. U senčanskoj Gradskoj kući okupljale su se dve grupacije koje su pretendovale na vlast: na jednoj strani su bili sledbenici jugoslovenske vlade u izganstvu, a na drugoj članovi ilegalnog Narodnooslobodilačkog odbora i njegovi sledbenici — na obe strane Srbi. Kao rezultat verbalnog duela — koji je po velikoj verovatnoći pratio i fizički obračun — simpatizeri Narodnooslobodilačkog odbora su uspeli da istisnu rojaliste iz Gradske kuće.⁷

Posle toga, popodne u 3 sata, počela je osnivačka sednica senčanskog Narodnooslobodilačkog odbora: šestočlani odbor koji je formiran u ilegali proširen⁸ je sa pet članova⁹ — među njima sa dva Mađara: za predsednika Odbora izabran je Isa Nešić, a za sekretara Dušan Milićev.¹⁰ Po izboru Odbor je doneo sledeće odluke:

- da se građanstvu uputi dvojezični, na srpskom i mađarskom izdati proglas, u kojem se ono poziva na čuvanje javnog reda, mira i sigurnosti;
- da se osnuje Narodna straža;
- poziva se stanovništvo da preda vatreno oružje;
- da važnije gradske objekte čuva straža;

⁴ MOLNAR II. Sr. 63. str.

⁵ Original lista — zahvaljujući senčaninu Belec Imreu — čuva se u Zbirci senčanskih dnevnih i nedeljnih listova Istorijskog arhiva u Senti, pod signturom: IAS, F. 385.; SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995. 21. str. (u daljem tekstu: SLOBODA Štampa)

⁶ MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítvá. Bp., 1995. 21. str. (u daljem tekstu: MESARÓŠ)

⁷ SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. 1997. 16–17. str. (u daljem tekstu: SLOBODA 44-e)

⁸ Sastav ilegalnog senčanskog Narodnooslobodilačkog odbora: pedesedik Isa Nešić, sekretar Jakov Sekulić, blagajnik Ferenc Sabo, članovi Dušan Miladinov, Dušan Milićev i Aleksandar Stojkov.

⁹ Novi članovi: Radivoj Dragin, Lazar Rakić, Janoš Molnar Čikoš, Uroš Popović i Mihalj Olajoš.

¹⁰ PAL KATONA: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti 1944–1963. Senta, 1979. 10–12. str. (u daljem tekstu: KATONA)

- sa se organizuje snabdevanje stanovništva namirnicama;
- da se organizuje administracija;
- da se zabrani točenje alkoholnih pića.¹¹

Sutradan, 9. oktobra, Narodnooslobodilački odbor je zasedao ponovo. Hitno su raspravljali o tek osnovanoj Narodnoj straži. Potvrdili su da sumnjiva lica treba odstraniti iz tog tela, odnosno da treba pooštriti kriterije za pristup — u tom cilju oformljena je posebna komisija. Ova tačka dnevnog reda sugerise da je u tom oružanom telu već posle jednog dana delovanja bilo zloupotreba, ispada.¹²

Bilo je reči i o privrednim pitanjima. Na ovoj sednici su prvi put raspravljali o pitanju svinja. Naime, iz Banata je početkom oktobra — na osnovu ugovora koji je grad sklopio — doteran u Sentu veliki broj svinja. Ovu stoku bez gazde su proglasili ratnim plenom, za rešavanje njihove sudbine imenovana je posebna komisija, odnosno poverenik Imre Verner. Predvideli su da će deo životinja biti zaklan i da će se koristiti u snabdevanju stanovništva.

Drugi „gorući” problem je bio snabdevanje pekara ogrevnim drvetom. Odbor se informisao i o situaciji sa novcem. Prema informacijama, valutni kurs je bio sledeći: 1 rublja je vredela 3 penga, odnosno 54 dinara.

Upravljanje Gradske bolnice povereno je dr Dejanu Prekajskom, a Gimnazije Milu Vujoviću, koji je u jugoslovenskoj eri bio poslednji upravnik senčanske Gimnazije.¹³

Posle sastanka u Velikoj sali Gradske kuće održan je narodni zbor. Okupilo se 200-300 građana — uglavnom simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta — uglavnom Srbi, ali i Mađari. Održani su kratki govori na srpskom i mađarskom jeziku, posle kojih je masa izašla na ulicu. „Spontanom” akcijom mase, ispred hotela „Rojal” srušen je spomenik vicegubernatora Ištvana Hortija, odnosno mađarska državna zastava na Glavnom trgu.¹⁴

Desetog oktobra u Maloj sali Gradske kuće je zasedao Narodnooslobodilački odbor. Pored ekonomskih pitanja bilo je reči i o formiranju opsežnijeg oružanog tela — Narodne milicije. Obrazloženje je bilo da je postojeće telo, Narodna straža, nepodobno za obavljanje zadatka koji su joj povereni. U diskusiji oko organizovanja milicije pomenuto je da je potrebna mobilizacija onih rezervnih oficira i podoficira, odnosno policajaca, koji su službovali u jugoslovenskoj eri.¹⁵

Za vreme sednice iz susedne Velike sale čula se galama: okupili su se građani — sa bivšim jugoslovenskim policijskim kapetanom na čelu — i tražili su rasformiranje Narodnooslobodilačkog odbora. Optuživali su odbor da, navodno, ne kažnjava ratne zločince, već u sklopu Narodne straže daje oružje onima koji su aprila 1941. bili „nemzeteri”. O tome, naravno, nije bilo reči i članovi Odbora su argumentirano, a pripadnici narodne straže i oružanom pretnjom, uspeli da nezadovoljne „ubede”. Posle ovoga više niko nije stavlja pod znak pitanja opravdanost postojanja narodne vlasti...¹⁶

¹¹ IAS F. 121. 1. knjiga, 1-2. str.

¹² IAS F. 121. 1. knjiga, 3. str.

¹³ IAS F. 121. 1. knjiga, 3. str.

¹⁴ SLOBODA 44-e 18. str.

¹⁵ IAS F. 121. 1. knjiga, 5 str.

¹⁶ SLOBODA 44-e 18-20. str.

Desetog. Oktobra 1944, posle samo jednog dana pauze, ponovo je objavljen list, ovaj put dvojezičan, pod nazivom „Senčanske novine — Sentaí Ujság”. U zaglavlju je stajalo: „Složan rad sa braćom Mađarima — Békés munka szerb testvéreinkkel”. U listu, koji je više sličio letku i koji je doživeo samo jedno izdanje, stajalo je sledeće:

„Stanovnici Sente! Braćo! Nepobediva Crvena armija vas je oslobodila. Osnovan je privremeni Odbor za rešavanje gradskih poslova od senčanskih stanovnika Srba i Mađara. Najvažniji zadatak Odbora je održavanje sigurnosti stanovništva....” Posle toga, objavljena su dva broja dvojezičnog lista „Sloboda – Szabadság” na po jednoj strani, pa „Sloboda” samo na srpskohrvatskom jeziku, od kojeg je poznat samo jedan broj. Osnovni zadatak svih listova je bilo da obaveštavaju građanstvo o naredbama Narodnooslobodilačkog odbora, a kasnije i Komande mesta.¹⁷

Odbor je na svojoj sednici od 12. oktobra saslušao izveštaj o stanju u Gradskoj javnoj bolnici, po kojem je „... bolnica nađena u najvećem redu.”¹⁸

Pored Gradske bolnice za potrebe Crvene armije je u zgradi hotela „Amerika” uređena i ratna bolnica — to je činilo jednu od najvažnijih tačaka saradnje između Odbora i „oslobodilaca”. Hirurški zahvati i medicinski tretmani nad sovjetskim vojnicima izvođeni su u Gradskoj bolnici.¹⁹

Jedinice Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske — 8. Vojvođanska udarna brigada — ušla je u Sentu 14. oktobra 1944. Održala je defile u centru grada, na kojem je učestvovalo i puno građana. Među članovima brigade, koja je osnovana septembra 1944, bilo je i dosta Mađara.²⁰

Predsednik Narodnooslobodilačkog odbora je na sednici od 14. oktobra protestovao zbog toga što je zbog ugošćavanja pristiglih vojnika od svinja koji su bile na raspolaganju zaklano znatno više nego što je to bilo opravdano. Odbor je pokrenuo inicijativu da se izvrši popis dobrovoljaca, koji će učestvovati „...i za dalje oslobađavanje porobljene domovine”.²¹ Prva grupa od 42 dobrovoljaca je 18. oktobra otišla „... sa najvećim oduševljenjem... i priključila se našoj junačkoj oslobodilačkoj vojsci.”²²

O gradskim prosvetnim ustanovama raspravljali su na sednici od 14. oktobra. Saslušavši izveštaj poverenika Vujovića, Odbor je doneo sledeću odluku:

„... Izveštaj druga Vujovića o pokretanju nastave u svih osam razreda gimnazije Odbor usvaja, i naređuje, odnosno odlučuje, da se pozovu svi učenici, bez obzira na njihovu nacionalnost.”

Ličnost postavljenog direktora nije ostavljala sumnju da i na planu obrazovanja Odbor stoji na tlu jugoslovenstva, ali da ne namerava slediti obrazovnu politiku Kraljevine Jugoslavije: poziva sve učenike, bez obzira na nacionalnost. U daljem tekstu još više se ističe klasna odlika nove vlasti:

¹⁷ SLOBODA Štampa 21-22. str.

¹⁸ IAS F. 121. 1. knjiga, 6. str.

¹⁹ MILORAD ČURČIĆ-TARI LASLO-VIG AGOŠTON: Istorijat senčanske bolnice (1833-1998). Senta, 1998.

²⁰ MESAROŠ 73. str.

²¹ IAS F. 121. 1. knjiga, 8. str.

²² IAS F. 121. 1. knjiga, 12. str.

„... U vezi predmeta koji će se predavati u Gimnaziji, odluka Odbora je da se umesto nemačkog jezika uvede ruski. Veronauka i istorija do daljnjeg uputstava se ukidaju u svim školama. I latinski jezik otpada kao predmet.”

Pošto je u zgradi Gimnazije — kao i u vreme Prvog svetskog rata — uređena bolnica, nastava je mogla da počne tek 11. decembra.²³

Na sednici Narodnooslobodilačkog odbora od 16. oktobra bilo je reči o tome da su na salašima u okolini grada učestale pljačke, krađe. U cilju sprečavanja toga naredeno je da Narodna milicija uz pomoć jedinice Crvene armije koja je stacionirana u mestu izvrši dnevne kontrole, obilaskne terena. Iz ovoga se zaključilo da su u navedene kriminalne radnje bili uključeni i sovjetski vojnici...²⁴

Na sednici Odbora koja je održana 18. oktobra donete su prilično ozbiljne odluke. Ispostavilo se da je gradska kasa prazna i da je potrebno obezbediti novac za rad ustanova. U tom je cilju dato uputstvo Poreskoj upravi da počne sa ubiranjem poreskih zaostataka građana.

Odbor je doneo odluku o „brisanju” tragova okupacije. Službenici koji su bili postavljeni od strane mađarskih vlasti su suspendovani. Natpisi su mogli biti ispisani isključivo na državnom jeziku. Stanovništvo je bilo u obavezi da izradi plavo-belocrvene jugoslovenske zastave sa zvezdom petokrakom u belom polju...²⁵

NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR ZA VREME VOJNE UPRAVE (20 – 31. OKTOBAR 1944.)

Prema popisu stanovništva iz 1931. na teritoriji Bačke i Banata živelo je 343 hiljade nemačkih i 413 hiljada mađarskih žitelja.

Godine 1941. Južni Sloveni, koji su bili naseljeni između 1920. i 1941. bili su proterani iz Bačke. Oktobra 1944. deo Nemaca je izbegao. Prema procenama na ovim prostorima ostalo ih je 200 hiljada. Procenjuje se da je 40 hiljada Mađara odlučilo da ne sačeka Crvenu armiju — veliki deo njih su činili Sikuljci koji su naseljeni 1941/42. Nacionalni odnosi, koji su se razvili na ovaj način, ipak nisu garantovali apsolutnu brojčanu većinu Južnih Slovena.²⁶

Sudbina Nemaca, koji su ostali na teritoriji predratne Jugoslavije, već je bila odlučena: još je na Teheranskoj konferenciji između 28. novembra i 1. decembra 1943. bilo odlučeno da se posle rata nemačko stanovništvo Srednje i Istočne Evrope iseli, a AVNOJ je usvojio ovu odluku. Sudbina Mađara na jugoslovenskom prostoru tek se nazirala.

Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i Glavni štab Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske pod vođstvom Josipa Broza Tita 16. oktobra 1944. postavio je generalštab u banatskom Vršcu. Vrhovni organi su na sastanku od 17. oktobra doneli odluku da se uvede vojna uprava na teritoriji Banata, Bačke i Baranje. Od uvo-

²³ DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998. 51–52. str.

²⁴ IAS F. 121. 1. knjiga, 10. str.

²⁵ IAS F. 121. 1. knjiga, 12–13. str.

²⁶ MESAROS 23. str.

đenja vojne uprave očekivali su što skoriju normalizaciju opšte bezbednosne situacije, što hitnije stavljanje privrednih kapaciteta u službu daljih ratnih napora, odnosno eliminisanje onih problema koje su stvorili „... naseljeni strani elementi”. Pod naseljenim stranim elementima smatrane su nacionalne manjine — Nemci, Mađari, Rumuni — i bilo je nedvosmisleno da je uvođenje vojne uprave prvenstveno usmereno protiv njih: rešavanje nacionalnog pitanja na poseban, „revolucionaran” način. Uredba je naglašavala da je vojna uprava — na čije čelo je postavljen general-major Ivan Rukavina, koji je direktno bio odgovoran lično Titu — privremenog karaktera i da će trajati do konačnog oslobođenja Jugoslavije. Na osnovu uredbe celokupna sudska i izvršna vlast su stavljeni pod nadležnost organa vojne uprave: narodnooslobodilački odbori su stavljeni pod nadležnost vojnih vlasti, dobili su samo savetodavnu ulogu, odnosno izvršavali su naredbe vojnih upravnih organa.²⁷ Ova uredba je izvršnu vlast u potpunosti militarizovala.²⁸

Suštinu uvođenja vojne uprave obrazložila je naredba generala Rukavine koja je izdata 22. oktobra 1944. U njoj se naglašava potreba za očuvanjem južnoslovenskog karaktera ovog područja, kao i odgovornost južnoslovenskog stanovništva da podržava one mere koje se sprovode u cilju nacionalne budućnosti.²⁹

General-major Rukavina je svojom dnevnom zapovešću broj 1. od 25. oktobra 1944. detaljno obrazložio hijerarhiju vojne uprave — koja je već praktično zaživela.³⁰

Vojna uprava je teritorijalno podeljena na dva reona — Banatski i Bačko-banjski.³¹

U okviru reona formirane su komande područja: jedna komanda područja je pokrivala teritoriju 2-3 sreza. U sedištu srezova, odnosno u gradovima — na po 2-3 mesta u srezu — formirane su komande mesta.

Komande mesta su u selima organizovale vojne stanice. U selima sa južnoslovenskim življem ovi organi su tesno saradivali sa mesnim narodnooslobodilačkim odborima. U selima sa manjinskim življem nisu formirani narodnooslobodilački odbori, u ovim selima isključivi nosioc vlasti bio je vojni organ.

Mesne oružane jedinice prekvalifikovane su u regularne vojne jedinice i dobile su naziv Narodna straža. Među zadatke Narodne straže spadalo je čuvanje javnog reda, hapšenja, čuvanje državne imovine i strateški važnih objekata, kontrolisanje saobraćaja, čuvanje zarobljeničkih logora, odnosno podržavanje rada vojno-upravnih organa.

Prilikom razmeštanja jedinica Narodne straže strogo se vodilo računa da jedinice ne budu stacionirane u svom zavičaju.

U selima sa južnoslovenskim življem stacionirane su jedinice Narodne straže jačine voda, a u onima sa manjinskim življem u jačini čete. Zapovedao im je komandant vojne stanice. Komande mesta su organizovale Narodnu stražu u jačini bataljona, u okviru kojeg su imali interventnu četu.³²

²⁷ MOLNAR Sud 205. str.

²⁸ KASAŠ, ALEKSANDAR: Mađari u Vojvodini (1941–1946). Novi Sad, 1996. 158. str.

²⁹ A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004. 320. str. (u daljem tekstu: ŠAJTI)

³⁰ IAS F. 109. 2. kutija

³¹ ŠAJTI 322. str.

³² Vidi fusnotu br. 26.

Po uvođenju vojne uprave u Senti je 20. oktobra 1944. osnovan Gradski narodno-oslobodilački odbor. Na osnovu uputstva o osnivanju narodnooslobodilačkih odbora, u okviru Odbora obrazovano je Predsedništvo, čiji je predsednik postao Isa Nešić, a sekretar Dušan Milićev.³³

Na sednici koja je održana 20 oktobra već su prisustvovali i najviši predstavnici vojne uprave: dva predstavnika Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine – partijski funkcioneri dr Slavko Kuzmanović i Stevan Doronjski – te major Pavle Gerenčević, kao predstavnik vojne uprave.³⁴

U uvodnim rečima Doronjski je rekao sledeće: „... Nemce ćemo proterati odavde. Posle zlodela koje su počinili, sa Nemcima ne možemo više živeti u zajedničkoj državi. Drugo je pitanje da li su svi Nemci krivi. Stvar Mađara još nije rešena. Verovatno je da će stav biti isti kao i u vezi sa Nemcima. Na osnovu toga Mađari ne mogu biti članovi narodnooslobodilačkog odbora.”³⁵

Posle toga delegat Kuzmanović je ukazao pažnju članovima na mnogobrojne propuste u dosadašnjem radu Odbora:

- zadaci, koje je odbor doneo u svojim odlukama, moraju se poveriti konkretnoj osobi, a po izvršenju poverenik Odboru mora podneti izveštaj;
- do daljnjeg nije dozvoljena javna upotreba mađarskog jezika;
- na mitinzima se ne mogu držati spontani govori: govore treba unapred napisati, a oni se – radi cenzurisanja – moraju priložiti Propagandnoj komisiji Narodnooslobodilačkog odbora;
- imovina kolaboranata se može konfiskovati;
- policija, čije delovanje uz narodnooslobodilački odbor nije standardno, do daljnjeg će se baviti izdavanjem dozvola za kretanje i nadziraće boravak stanaca, uz punu kontrolu Odbora;
- nastava u Gimnaziji ne može biti organizovana u vidu tečaja, a rad osnovnih škola mora najhitnije početi;
- privatni tečaj se može pokrenuti samo iz ruskog jezika, uz saglasnost sovjetske vojne komande.

Posle toga, Odbor je doneo rešenje o obrazovanju sledećih odeljenja i komisija:³⁶

- Komisije za ispitivanje ratnih zločina i ratnih zločinaca;³⁷
- Komisije za ispitivanje ratne štete;³⁸
- Odeljenja za propagandu;³⁹
- Odeljenja za privredu;⁴⁰
- Odeljenja za zdravstvo i

³³ TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001. 36. str.

³⁴ IAS F. 121. 1. knjiga 16. str.

³⁵ MESAROŠ 73. str.

³⁶ KATONA 12–13. str.

³⁷ Članovi komisije su bili: Isa Nešić, Dušan Milićev, dr Radojka Mrkšić, Mata Joksimović, Aleksandar Stojkov.

³⁸ Članovi komisije su bili: Isa Pejin, Isa Kečan, Radivoj Dragin.

³⁹ Članovi odeljenja su bili: Dušan Milićev, Milan Milić, Olajoš Mihalj, Nebojša Martinović, Vladimir Petkov.

⁴⁰ Članovi odeljenja su bili: Isa Pejin, Petar Piskunov, Mata Joksimović, Imre Verner, Uroš Popović, Sava Jajagin.

– Odeljenja za prosvetu i kulturu.⁴¹

Još tog istog dana, 20. oktobra, sazvana je i nova sednica Odbora, na kojoj je pored članova učestvovao i komandant grada i politički komesar. Na zahtev komandanta Odbor je doneo sledeće odluke:

– da se Mađari naseljeni posle 1941. stave na raspolaganje vojnim vlastima, odnosno da se u najkraćem vremenu izruče svi „krivci”;

– da se kolonistima, koji su 1941. proterani, a sada se vraćaju, obezbede stanovi i pokućstvo;

– u cilju sprečavanja crnoberzijanstva da sve radnje ostanu zatvorene;

– da se razmena novca obavi u Subotici;

– Narodna milicija može sprovesti hapšenja i poverava joj se i čuvanje magacina.

Da se uz vojne patrole koje patroliraju noću dodeli po jedan milicioner, da bi im svojim poznavanjem terena pomagao.⁴²

Na sednici održanoj 21. oktobra donete su odluke o formiranju odeljenja uz vojnu komandu — sanitetskog, privrednog i mobilizacionog — odnosno rešena su personalna pitanja: na čelo svih odeljenja su postavljeni poverenici.

Sve predloge je predložio komandant Andrija Fabri, a Odbor ih je jednoglasno usvojio. Za sedište komande mesta određena je kuća dr Karolja Kiralja, javnog beležnika u ulici Kralja Aleksandra.⁴³

Na svojoj sednici od 22. oktobra Narodnooslobodilački odbor je zbog velike količine arhivske građe koja je nastala u njegovom radu morao da imenuje arhivara.

Posle toga je uglavnom bilo reči o materijalnim pitanjima, pošto je gradska kasa bila prazna. Odobreno je da za predstojeće katoličke praznike (Svi sveti, Dan mrtvih) radnici Gradskog rasadnika izrađuju vence, jer grad od toga ima prihoda. U vezi toga, povećane su i nadnice radnika rasadnika, ali ne podjednako, kako je „pravični” društveni sistem predvideo: muškarcima sa 7 na 8, a ženama sa 6 na 6,50 penga.

Zakupci poslovnih prostorija u prizemlju Gradske kuće su obavezani da zakup za poslednji kvartal što pre izmire.

Istraga krađe iz Poljakovog magacina — nestalo je 120 džakova žita — povereno je miliciji.⁴⁴

Zvanično uvođenje vojne uprave na teritoriji Banata, Bačke i Baranje je na sednici senčanskog Narodnooslobodilačkog odbora saopštio major Paja Gerenčević. U objašnjenju se pozivao na odluku Josipa Broza, po kojoj je ovu meru izazvalo pasivno držanje, a ponekad i odbijajući stav nacionalnih manjina. Potvrdio je da je javna upotreba mađarskog jezika zabranjena.

I dr Kuzmanović je uzeo reč. Prema njegovom mišljenju, mađarske vlasti su 1941. godine „... nasledile puno manje zlikovaca, od današnjih jugoslovenskih vlasti...”. Posle objašnjenja, senčanski Narodnooslobodilački odbor je jednoglasno primio na znanje uvođenje vojne uprave.

⁴¹ Članovi zdravstvenog i prosvetno-kulturnog odeljenja su bili identični: dr Radojka Mrkšić, Milica Lalić, Dušan Miladinov, Nebojša Martinović.

⁴² IAS F. 121. 1. knjiga, 14. str.

⁴³ IAS F. 121. 1. knjiga, 18. str.

⁴⁴ IAS F. 121. 1. knjiga, 20. str.

Posle toga se pristupilo reorganizaciji Odbora, sa isključenjem mađarskih članova.⁴⁵

Na sednici od 29. oktobra je Nešić, predsednik Odbora, informisao članove o tome da je stigla uredba prema kojoj treba popisati stanovništvo. Za ovaj posao nameravali su angažovati inteligenciju koja je ostala u gradu i koja je bila pristalica narodno-oslobodilačkog pokreta. Rešili su da zajedno sa popisom stanovništva izvrše i inventarisanje raspoloživih količina ogreva.⁴⁶

Sednici Odbora od 30. oktobra prisustvovao je novoimenovani komandant grada, Nikola Ninković. Posle kraćeg upoznavanja, prešlo se na raspravu. Komandant je saopštio da se dozvoljava otvaranje onih radnji koje ne služe za snabdevanje vojske, ali će cene biti pod strogom kontrolom.⁴⁷

Na sednici Odbora od 31. oktobra odlučeno je da se sve radnje treba otvoriti, a da će se cene zamrznuti na nivou na kojem su bile pre oslobođenja. Dozvoljeno je pečenje rakije, s tim da se po litru uplaćuje 5 pengova potrošačkog poreza. U skladu sa ranijom odlukom Odbora po kojoj je zvanična upotreba mađarskog jezika zabranjena, odlučeno je da se samo mogu izlepiti plakate na srpskohrvatskom jeziku.

Povučeni su sve dozvole koje su omogućavale prelazak u Banat — ovo pravo su mogli da zadrže samo dvovlasnici.⁴⁸

IZVEŠTAJ NAODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA OD 31. OKTOBRA 1944.⁴⁹

Narodnooslobodilački odbor je 31. oktobra 1944. sastavio izveštaj o svom oktobarskom delovanju. Izveštaj naglašava da je po ulasku sovjetskih trupa ilegalni Narodnooslobodilački odbor uspešno preuzeo vlast nad gradom.

Za najvažniji zadatak smatrali su očuvanje javnog reda i mira. Ovim su želeli doprineti „...pobedonosnom napredovanju” Crvene armije. U tom su cilju od raspoloživog ljudstva i naoružanja organizovali Narodnu miliciju.

Izveštaj nadalje obrazlaže nacionalnu i političku situaciju: „... imajući u vidu taj težak momenat da je u gradu Senti odnos nacionalnosti bio, a i jeste nepovoljan po nas, kao i imajući u vidu razna politička strujanja...” Narodnooslobodilački odbor je u početku bio prinuđen da postupi u pomirljivijem tonu.

Situacija se znatno poboljšala ulaskom trupa Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske u grad, odnosno pristizanjem partijskih funkcionera Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine.

Sa oružanom potporom u pozadini i sa ideološko-političkim uputstvima dobijenim od delegata, Odbor je mogao preduzimati radikalnije mere.

Uvođenje vojne uprave na teritoriji Banata, Bačke i Baranje ocenili su kao spoznaju teške situacije na terenu od strane vrhovnog rukovodstva.

⁴⁵ IAS F. 121. 1. knjiga, 22. str.

⁴⁶ IAS F. 121. 1. knjiga, 26. str.

⁴⁷ IAS F. 121. 1. knjiga, 28. str.

⁴⁸ IAS F. 121. 1. knjiga, 30. str.

⁴⁹ IAS F. 109. 3. kutuja, del. br. 124/1944.

Kao važan rezultat izveštaj naglašava „... popravljanje onog privrednog haotičnog stanja, koji su nam fašističke vlasti ostavile u nasleđstvo...” čime je asocirano na neravnopravan socijalni položaj stanovništva.

Izveštaj ističe da su formirana odeljenja za potporu rada Narodnooslobodilačkog odbora, na čija čela su postavljeni politički podobni poverenici i angažovana je i potrebna radna snaga.

Na čelo fabrika, novčanih zavoda, preduzeća, radnji i ustanova su imenovani poverenici. Najvažniji zadatak poverenika je bilo da sastave inventar imovine i da ga čuvaju.

Odbor je pokušao da se postara i o pravovremenom obavljanju jesenjih poljoprivrednih radova. U poljoprivredi je najveći problem predstavljalo to što su prolazeće vojske rekvirirale tegleću stoku.

Postarali su se o smeštaju kolonista, koji su „... okupacijom naših krajeva prognani sa svojih ognjišta, a sada se vraćaju bez igde ičega.”

Popisali su napuštene stanove — kuće i počeli su njihovu podelu siromašnima.

Odbor je zabranio rad trgovina sa tekstilnom, kožnom i metalnom robom, jer su ovi artikli bili neophodni narodnooslobodilačkoj vojsci.

REZIME: SENČANSKI NARODNOOSLOBODILAČKI ODBOR OKTOBRA 1944.

Delovanje senčanskog Narodnooslobodilačkog odbora oktobra 1944. sastoji se iz dva perioda:

- period od 8. oktobra do uvođenja vojne uprave,
- period od uvođenja vojne uprave do 31. oktobra.

U prvom periodu rad Odbora je karakterisao samostalnost i — u odnosu na situaciju — donošenje suzdržanih odluka. Istovremeno, u nedostatku iskustva i ideološko-političkih upstava, nisu imali dovoljno odlučnosti i potrebnu preciznost u donošenju odluka.

Nije bila uočljiva podela građana po nacionalnosti: Odbor je imao i mađarske članove, naredbe su objavljivane na dvojezičnim plakatima, mađarski i srpski jezik je ravnopravno bio u javnoj upotrebi. Ovaj period karakteriše revolucionarni internacionalizam.

Postepeni pomak u pristupu Odbora bio je vidan po ulasku trupa Jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske, ali su radikalne promene nastupile uvođenjem vojne uprave: iz Odbora su odstranjeni mađarski članovi, zabranjena je upotreba mađarskog jezika, formirana je Komisija za ispitivanje ratnih zločina, počelo je hapšenje lica koja su proglašena narodnim neprijateljima i plenidba njihove imovine. Delovanje Odbora se pomerilo u pravcu radikalnog rešenja nacionalnog pitanja, ali je pojačana i borba prema klasnom neprijatelju.

Posle 20. oktobra 1944. definitivno su bili stvoreni uslovi da se komunisti pod vlašću vojne uprave — utiskivanjem žiga „narodnog neprijatelja” — obračunaju sa onima

koga su smatrali neprijateljem novog društvenog sistema: bili oni klasni neprijatelji, ili pripadnici nacionalnih manjina.⁵⁰

ARHIVSKI IZVORI

Istorijski Arhiv Senta (IAS)

F. 109 Komanda mesta, Senta 1944–1945

F. 121 Narodni odbor opštine, Senta 1944–1972

F. 316 Opšta gradska javna bolnica «Sv. Ladislava», Senta 1923–1965

F. 385 Zbirka senčanskih dnevnih i nedeljnih listova 1875–1953

KORIŠĆENA LITERATURA

A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Bp., 2004.

ĆURČIĆ, MILORAD–TARI LÁSZLÓ–VÍG ÁGOSTON: A zentai kórház története (1833–1998). Zenta, 1999.

DOBOS JÁNOS: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998.

KASAŠ, ALEKSANDAR: Mađari u Vojvodini (1941–1946). Novi Sad, 1996.

KATONA PAL: Istorijat razvoja narodne vlasti u Senti (1944–1963). Senta, b. g.

MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., é. n.

MÉSZÁROS SÁNDOR: Holttá nyilvánítva. Bp., 1995.

MOLNÁR TIBOR: A zentai bíróság 135 éve (1872–2007). Zenta, 2007.

MOLNÁR TIBOR: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, 2003

SZLOBODA JÁNOS: A zentai sajtó története. Zenta, 1995.

SZLOBODA JÁNOS: Zentán történt '44-ben. Újvidék, 1997.

TARI LÁSZLÓ: Zenta elöljárói, polgármesterei és elnökei. Zenta, 2001.

⁵⁰ MATUSKA MÁRTON: A megtorlás napjai. Bp., b. g.

